

Bach Complete Organ Works on modern organs Eric Koevoets

Volume 3 CD I

1 Praeludium et Fuga in C BWV 531

Vitaliteit, virtuositeit en jeugdig vuur kenmerken dit stuk van de jonge Bach. Met een uitvoerige pedaalsolo wordt het praeludium geopend. Het thema van deze pedaalsolo is gebouwd op een kernachtig signaalachtig motief dat op meerdere manieren verwerkt wordt in het praeludium. Met een improvisatorische cadens wordt het praeludium besloten. De fuga is gebouwd op een thema dat begint met vrolijke octaafsprongen. Zowel ritmisch als ook melodisch is verwantschap tussen praeludium en fuga voelbaar. Duidelijk is dat het werk onder invloed van de al vaker genoemde Noord-Duitse *Stylus Phantasticus* is gecomponeerd, dit blijkt alleen al door de uitvoerige pedaalsolo waarmee het werk opent. Er is een verband te leggen met de bekende Praeludia in C van Buxtehude en Böhm die ook met uitvoerige pedaalsoli starten en bovendien sterk in karakter overeenkomen met dit werk.

3 Erbarm dich mein, o Herre Gott BWV 721

De tekst van deze indringende koraalbewerking is een berijming van Psalm 51, een boetepsalm. De prachtige cantus firmus ligt in de bovenstem, begeleid door intensieve akkoordherhalingen zoals we die in andere koraalgebonden orgelwerken van Bach niet tegenkomen. De manier waarop de zeer mooie harmonische wendingen gestalte krijgen doen denken aan de klank en speeltrant van een viola da gamba-consort. De tekst luidt:

*Erbarm dich mein, o Herre Gott,
nach deiner großen Barmherzigkeit.
Wasch ab, mach rein mein Missetat,
ich kenn mein Sünd und ist mir leid.
Allein ich dir gesündigt hab,
das ist wider mich stetiglich;
das Bös vor dir mag nicht bestahn,
du bleibst gerecht, ob urteilst mich.*

4 Herzlich tut mich verlangen BWV 727 (live)

Deze koraalbewerking heeft als cantus firmus de melodie die bij velen bekend is als 'O Haupt, voll Blut und Wunden' zoals deze ook een aantal keren is opgenomen in de Matthäus Passion. In de tekst waarop deze bewerking is gebaseerd klinkt een doodsverlangen door zoals we dat vaker in Bach's religieuze werk tegenkomen:

*Herzlich tut mich verlangen
nach einem selgen End,
weil ich hier bin umfungen
mit Trübsal und Elend.
Ich hab Lust abzuschneiden
von dieser argen Welt,
seh'n mich nach ewgen Freuden:
o Jesu, komm nur bald!*

5-6 Fantasia con Imitazione in b BWV 563 (live)

Tot de weinig uitgevoerde orgelwerken van Bach behoort dit bekoorlijke stuk. Ook een vroege compositie waarin de vanuit korte motiefjes (figura corta) gebouwde fantasia gevolgd

wordt door een fuga-achtig deel: de Imitazione. Vanuit de beginthematiek van dit deel worden steeds nieuwe maar verwante motieven polyfoon uitgewerkt.

7 Fuga in G BWV 576

Men is het er niet over eens of dit wel of niet een compositie van Bach is. Hoe dan ook is het een buitengewoon vrolijk werk.

8-9 Trio in c nach Satz 1 und 2 einer Triosonate von Johann Friedrich Fasch BWV 585

Weer een voorbeeld van Bach's bewerkingskunst, in dit geval van een compositie van een door hem zeer gewaardeerde collega, Johann Friedrich Fasch (1688-1758).

10 Fuga in g BWV 578

Dit stuk geniet zijn grote bekendheid vermoedelijk door zijn aansprekende en wondermooie fugathema dat zich al heel snel in het geheugen nestelt. De uitwerking van het thema is heel aantrekkelijk zonder dat er sprake is van ingewikkelde polyfone technieken. Het geheel is een aantrekkelijke combinatie van elegante speelsheid met grote melodische kwaliteiten.

11-22 Partita diverse sopra: Sei gegrüset, Jesu gütig/O Jesu, du edle Gabe BWV 768 (live)

Van de diverse variatierreeksen (partita's) over koraalmelodieën is deze partita verreweg de meest uitgebreide. Het werk bestaat uit een koraal, gevolgd door elf variaties hierover. Er is altijd veel gespeculeerd over het al dan niet aanwezig zijn van een relatie tussen de zeven strofen van het lied *Sei gegrüset, Jesu gütig* en de elf variaties. Problematisch daarbij was dat Bach's eigen manuscript niet bewaard is gebleven en dat het werk niet altijd compleet of met een andere volgorde in de variaties ons is nagelaten. Heel begrijpelijk dus dat men wat betreft de achtergronden van dit werk lang in het duister heeft getast en we het moesten doen met de weergaloze muziek zonder meer.

In 1989 publiceert Dr. Albert Clement een zeer uitvoerige studie over de verhouding tussen tekst en muziek in de koraalpartita's van Bach. Hij komt tot de, naar mijn smaak, overtuigende conclusie dat niet het lied *Sei gegrüset, Jesu gütig* ten grondslag ligt aan dit werk maar het avondmaalslied *O Jesu, du edle Gabe*, dat dezelfde melodie heeft. Dit lied, op tekst van Johannes Böttiger (1613-1672) heeft 10 strofen en gezien de aard van de variaties maakt Clement in zijn boek duidelijk dat de volgende indeling door Bach bedoeld is:

- **Koraal:** een vierstemmige zetting, waarin de melodie als thema gepresenteerd wordt, ter inleiding, zonder directe betrekking op een van de strofen.
- **10 variaties** die betrekking hebben op de 10 achtereenvolgende strofen van het lied *O Jesu, du edle Gabe*.
- **Koraal:** Dit is variatie 11. Deze functioneert als afsluitende, nu vijfstemmige en grootse, koraalsetting en is evenals de koraalsetting aan het begin niet direkt aan de tekst gebonden.

We ervaren een symmetrische vorm: 10 variaties met aan weerskanten een zetting van het koraal ter inleiding en afsluiting van de compositie als geheel.

In de tekst van *O Jesu, du edle Gabe* is het geloof aan de redding van de zondaar door het bloed van Christus de kerngedachte, verwoord op een manier die past binnen de Duits-Lutherse theologie van Bach's tijd waarin bovendien het Heilig Avondmaal volledig werd ervaren als voorsmaak van het eeuwig leven en de toekomstige vreugde en gemeenschap met God. Om een indruk te krijgen van de geest van de tekst hier de eerste strofe:

O Jesu, du edle Gabe,
mich mit deinem Blute labe,
daran hab ich meine Freude,
und stets meiner Seelen Weide,
dein Blut mich von Sünden wäschet,
und der Höllen Gluth auslöschet.

De laatste twee regels vormen de afsluiting van elke strofe. Het voert hier te ver om binnen het bestek van deze toelichting alle tekstrelationele details te bespreken. Daarom hier een beknopt overzicht:

- **Koraal:** de melodie van het lied waarop de variaties zijn gebaseerd wordt gepresenteerd.
- **Variatie 1:** tegen een zelfstandig thema in de linkerhand wordt in de rechterhand zeer uitvoerig en rijk de koraalmelodie versierd, de uitdrukking van vreugde om het ontvangen van de 'edle Gabe': Christus' bloed.
- **Variatie 2:** handelt over de verlossing van de zonden.
- **Variatie 3:** het bloed van Christus brengt rust en genade, de toorn Gods is tot stilte gebracht.
- **Variatie 4:** Christus bloed is tot troost in angst en droefheid.
- **Variatie 5:** spreekt over de listen van de duivel. In de kronkelige en vinnige motieven in de linkerhand horen we die streken duidelijk.
- **Variatie 6:** laat de dreiging van het hellevuur horen. Zeer realistisch horen we in de twee bovenstemmen de vlammen grillig en hoog opslaan. In de bas klinkt de koraalmelodie.
- **Variatie 7:** in een wiegende 12/8 (vanouds voor herdersmuziek), verwijzend naar Jezus als Goede Herder en het paradijs als plek van rust en vrede, handelt de tekst hier over het sterven. Een groot contrast met variatie 6.
- **Variatie 8:** benadrukt het door het sterven ingaan in het nieuwe leven. De zwier van de vederlichte 24/16 maat lijkt op tintelende wijze weer te geven dat na het sterven een proces van nieuw leven wordt begonnen. De motieven buitelen over elkaar heen op sierlijke wijze.
- **Variatie 9:** spreekt over de opstanding van de doden en het Laatste Oordeel. Te midden van twee vrij concorderende stemmen ilgt, nu in $\frac{3}{4}$ maat, onaantastbaar de koraalmelodie.
- **Variatie 10:** verhaalt hoe de ziel begeleid naar de hemel wordt door engelen in het wit gekleed. Dit is de langste en meest verheven variatie. Evenals de vorige variatie gecomponeerd in $\frac{3}{4}$ maatsoort is de ritmiek aan de sarabande, een oude statige dans. Men noemt deze variatie wel de 'himmlische Sarabande'. Je ziet als het ware de schrijdend voortbewegende engelen de ziel naar zijn bestemming brengen. In lange notenwaarden klinkt visionair de koraalmelodie boven de muziek van de sarabande.
- **Koraal:** ter afsluiting, nu in groots vijfstemmig *organo pleno*, een glorieuze zetting van de koraalmelodie.

Volume 3 CD II

1-2 Praeludium et Fuga in C BWV 547 (live)

Koninklijk en monumentaal, zo zou men dit werk kunnen noemen, ontstaan in Bach's meest rijpe scheppingsperiode in Leipzig. Het thematisch materiaal van het prelude in 9/8 maat toont sterke verwantschap met het openingskoor uit de cantate BWV 65 *Sie werden aus Saba alle kommen* voor Driekoningen/Epifanie. De omschrijving 'koninklijk' blijkt dus zeker

niet misplaatst. Stijgende toonladderfiguren en drieklankbrekingen vormen de kern waartegen in het pedaal steeds een beierend thema klinkt. Aan het eind van het praeludium wordt heel verrassend de vloeiende beweging onderbroken om daarna te worden hervat. Dezelfde handelswijze zal op nog verbijsterender wijze worden toegepast aan het eind van de fuga. Door dit in beide delen zo te doen ontstaat een werkelijk voelbare eenheid. De fuga is gebouwd op een hymnisch thema dat zeer veelvuldig wordt gepresenteerd en kent meerdere delen:

- Expositie van het thema in alle vier de stemmen
- Tweede expositie van het thema, ook weer in alle vier de stemmen
- Derde expositie, nu met het thema in de omkering, ook weer in alle vier de stemmen
- Een vierde expositie met het thema afwisselend 'gewoon' als ook in de omkering, ook in de vier stemmen
- Het laatste gedeelte en hoogtepunt van de fuga. Tot nu toe heeft het pedaal gezwegen waardoor een steeds grotere spanning is opgebouwd: wanneer zet nu eindelijk het pedaal in? Nu zet eindelijk het pedaal bevrijdend en majesteitelijk in met het fuga thema in de vergroting, in twee keer zo grote notenwaarden dus. Hierboven klinkt een zeer rijk polyfoon weefsel.

- Uit 'Sechs Choräle von verschiedener Art' (Schübler-Choräle):*
- 3 Meine Seele erhebt den Herren BWV 648**
- 4 Wer nur den lieben Gott läßt walten BWV 647**

In 1748 verscheen bij de uitgever Georg Schübler een bundel van 'Sechs Choräle nach verschiedener Art' waarin van Bach diens eigen bewerkingen voor orgel van zes koraalbewerkingen uit zijn cantates gepubliceerd werden. **Meine Seele erhebt den Herren** was oorspronkelijk het vijfde deel uit de gelijknamige cantate BWV 10. In deze cantate wordt gebruik gemaakt van enkele verzen uit de Lofzang van Maria (uit Lucas 1, het Magnificat). Hoewel de orgelversie de titel heeft van het eerste vers klinkt in de cantate op deze muziek de tekst van het negende vers van de Lofzang. Dit zijn de beide betreffende verzen:

*Meine Seele erhebt den Herren,
Und mein Geist freuet sich Gottes, meines Heilandes. (vers 1+2)*

*Er denket der Barmherzigkeit,
Und hilft seinem Diener Israel auf (vers 9)*

Het stuk heeft een mild karakter, passend bij de tekst van vers 9. De koraalmelodie is een oude gregoriaanse reciteertoon, de *tonus perigrinus*, waarop het Magnificat gereciteerd kon worden.

De bewerking over **Wer nur den lieben Gott läßt walten** is van oorsprong het vierde deel uit de gelijknamige cantate BWV 93. De orgelversie heeft weliswaar de titel van de eerste strofe maar in de cantate klinkt op deze muziek de vierde strofe. Dit zijn beide strofen:

*Wer nur den lieben Gott läßt walten
und hoffet auf Ihn allezeit
der wird Ihn wunderbarlich erhalten
in aller Noht und Traurigkeit.
Wer Gott dem Allerhöchsten traut
der hat auf keinen Sand gebaut.*

*Er kennt die rechte Freudenstunden
er weis wohl wenn es nützlich sey
wenn Er uns nur hat treu erfunden*

*und merket keine Heucheley.
so kömmt Gott eh wir uns versehn
und lesset uns viel Guts geschehn.*

In de thematiek van de stemmen die de koraalmelodie omspelen zijn elementen hieruit herkenbaar.

5 Fantasia super Jesu meine Freude BWV 713

Deze compositie bestaat uit twee delen. Het eerste is een driestemmige fuga waardoorheen in lange noten de eerste zes regels van het koraal gevlochten zijn. Ze liggen steeds in een andere stem. Na dit deel gaat het stuk over in een 3/8 gedeelte met als aanduiding *dolce* (lieflijk). Opvallend is dat de laatste drie regels niet meer gepresenteerd worden maar dat er vooral een uitvoerige uitwerking klinkt op een elegant thema dat gebaseerd is op de zevende regel *Gottes Lamm, mein Bräutigam*. Na dit tweede deel heeft Bach nog een koraalzetting toegevoegd. De tekst luidt:

*Jesu, meine Freude,
meines Herzens Weide,
Jesu, meine Zier,
ach wie lang, ach lange
sst dem Herzen bange
und verlangt nach dir!
Gottes Lamm, mein Bräutigam,
außer dir soll mir auf Erden
nichts sonst Liebbers werden.*

6-8 Trio Sonata V in C BWV 529 (live0

Bach's zes trisonates voor orgel zijn driestemmige polyfone composities waarbij de twee bovenstemmen elk op een eigen manuaal en de bas in het pedaal worden gespeeld. Deze Vijfde Trisonate is geliefd om zijn vrolijkheid in het eerste en derde deel. Het eerste deel *allegro* in A-B-A vorm wordt gevolgd door een peinzend *adagio*. Het fugatische slotdeel *allegro* besluit de compositie.

9 Jesus, meine Zuversicht BWV 728

Een intieme compositie waarbij de cantus firmus zeer lyrisch wordt omspeeld. De tekst luidt:
*Jesus, meine Zuversicht
und mein Heiland, ist im Leben.
Dieses weiß ich; sollt ich nicht
darum mich zufrieden geben,
was die lange Todesnacht
mir auch für Gedanken macht?*

10 Fantasia super Christ lag in Todesbanden

Een elegante driestemmige compositie met de melodie van dit Paaslied in de middenstem (alt). Dit is de tekst:

*Christ lag in Todesbanden,
für unsre Sünd' gegeben,
der ist wieder erstanden
und hat uns bracht das Leben.*

*des wir sollen fröhlich sein,
Gott loben und dankbar sein
und singen: Halleluja!
Halleluja!*

11 Fuga super Durch Adams Fall ist ganz verderbt BWV 705

Een compositie in de vorm van een stil koormotet in de stijl van Palestrina. Bach's auteurschap is onzeker. De tekst luidt:

*Durch Adams Fall ist ganz verderbt
menschlich Natur und Wesen,
dasselb Gift ist auf uns errebt,
daß wir nicht mocht'n genesen
ohn' Gottes Trost, der uns erlöst
hat von dem großen Schaden,
darein die Schlang Eva bezwang,
Gotts Zorn auf sich zu laden.*

12-13 Toccata et Fuga in d BWV 565 (live)

Dit behoort niet alleen tot zijn meest beroemde maar ook tot zijn heel vroege orgelwerken. Hij componeerde het vermoedelijk in de periode 1702-1703. In dit werk bouwt hij voort op de 'Stylus Phantasticus', een grillige, exuberante wijze van componeren vol virtuositeit, onverwachte dramatische siltes, afgewisseld met fugatische delen. Beroemde meesters in deze stijl zijn o.a. Buxtehude, Reinken, Lübeck en Bruhns. Na de uiterst dramatische toccata volgt een uitvoerige fuga waarin de eenstemmige passages opvallend zijn. Bach bereikt tussen toccata en fuga een hoge mate van eenheid doordat beide delen zijn gebaseerd op een eenvoudig maar zeer kernachtig basisidee: een dalende lijn van 7 noten en de omkering hiervan: a-g-f-e-d-cis-d-cis-d-e-f-g-a.